

Великого значення надавав він книжковій картці-анотації, яку мав складати сам автор.

Починання та думки великого подвижника бібліотечної справи не втратили своєї актуальності донині. Перечитуючи написане ним понад 70 років тому (надруковано вкрай малим тиражем), дивуєшся його дару передбачення, прозорливості. Можливо, тому, що в ньому органічно поєднався і філософ, і бібліоман.

Його думки надихають, підтримують, переконують у тому, що, попри всю складність професії, бібліотекар має високе призначення. Сподіваємося, що стаття М.Ф.Федорова, опублікована (з деякими скороченнями) нижче, викличе в наших читачів такий самий небайдужий відгук.

Микола Федоров

Обов'язок авторський і право музею-бібліотеки

Музей є книга (бібліотека), ілюстрована картинками, скульптурними галереями, яка пояснюється астрономічними й метеорологічними спостереженнями, фізичними, хімічними й різними природними дослідженнями, - таке повне визначення всенаукового і всехудожнього музею.

У № 106-му за минулий, 1896 рік, газети «Дон» було передруковано з «Русских Ведомостей» замітку «Долг авторов по отношению к публичным библиотекам». Про цю замітку були зроблені відгуки в кількох газетах різних спрямувань і, попри спрямування газет, відгуки загалом були сприятливі. І хоч як би там було, треба сказати, що замітка була не тільки мало помічена, а й, на жаль, не була, на нашу думку, зрозуміла навіть тими, хто прочитав її. Таке нерозуміння пояснюється насамперед духом нашого часу; справді, важко собі уявити, щоб у ХІХ столітті, у великому, безкорисливому ХІХ столітті, коли було виголошено велике слово, що й віра без грошей мертва, важко собі уявити, щоб у такий час крихітна замітка могла заповзяти створити бібліотеку на всіх мовах і без копійки грошей. «Московские ведомости» справедливо зауважили, що якийсь N веде розрахунок без господаря; але це значить, звичайно, що N покладає своє уповання на небесного господаря, на силу обов'язку, позаяк майбутнє не залежить від господаря справжнього. Покладаючи на авторів обов'язки доставляти в бібліотеку книги в такому вигляді або стані (переплетеними, з карточками), щоб бібліотека не мала потреби в грошах, - замітка хоче позбавити бібліотеку від грошових витрат, а тому зробити її такою, щоб вона не мала потреби в прибутках, щоб вона не обтяжувала за можливістю ні державного, ні міського, ні земського бюджету. Замітка безпосередньо спрямована проти випрошування грошей, почуває до такого випрошування - до цього єдиного нині способу існування бібліотек - глибоке гребування, а разом з тим так надіється на могутність обов'язку, що не спиняється ні перед жодним збільшенням вимоги обов'язку, і, не задовольняючися вимогою від письменників доставки їхніх творів, замітка вимагає від них і безплатних

вказівок, і порад для тих, хто працює в бібліотеках.

Але все це виражено в замітці настільки м'яко, так, можна сказати, нерішуче, що ніким, як сказано, не тільки не було зрозуміло, а навіть і помічено, а вимоги в ім'я обов'язку перетворилися на якісь вимолювання і випрошування. Так, говорячи про те, що скарги на незадовільність публичних бібліотек найчастіше можна почути від самих письменників, тобто від тих, творами яких наповнюються бібліотеки, замітка вказує, що задовільний стан публичних бібліотек перебуває в дуже великій залежності і від усвідомлення письменниками свого обов'язку, тоді як треба було сказати - не в дуже великій, а в повній залежності від усвідомлення письменниками свого обов'язку і не до тих, які мають засоби придбати книги за гроші; до цих, сказано в замітці, автори ставляться дуже уважно, - а треба сказати, що до тих, хто купує книги, автори ставляться з такою уважністю, що змушують визнати і нинішню науку, і нинішню літературу служницями грошей та їх власників, тобто нинішні письменники знають тільки авторське право, літературну власність і зовсім не усвідомлюють своїх обов'язків щодо публичних бібліотек, які служать загальній просвіті, просвіті тих, які не мають засобів придбати книги та всяке інше до того приладдя.

У замітці щодо усвідомлення письменниками вищезначеного обов'язку м'яко говориться: не можна сказати, щоб усвідомлення цього було особливо розвинуто; а треба було сказати, щоб звернути увагу кого належить, - що й зародку цього усвідомлення в письменників нема, тому-то навіть той податок, яким уряд змушений був обкласти письменників заради безплатного читання невиситимо допитливих і спраглих до знань, змушено було тільки тому, що самі письменники, що стоять на чолі суспільства, не додумались покласти самі на себе добровільний обов'язок для задоволення цієї святої потреби, - навіть самий цей податок не виконується, або, що ще аморальніше, - виконується надзвичайно безсовісно, причому для свого виправдання посилаються на друкарні, на видавців тощо. Через таке ставлення письменників до суспільного блага публичні бібліотеки стали зібранням дефектів, тобто таких екземплярів, які були б викинуті, якби закон не змушував авторів доставляти їх твори

© Переклад статті з книги «Русская философия собственности (XVIII - XX ст.)» (СП «Ганза», Санкт-Петербург, 1993. - 510 с.) Н.Г. Солонської.

через цензурні комітети в публічні бібліотеки для безплатного користування всіма без винятку.

Не продовжуючи, однак, розбору замітки «Про обов'язок авторів...», яка не тільки з увагою нами прочитана, а й вивчена в деталях, і, проймаючися духом цієї замітки, разом з нею скажемо, що заміна дефектних екземплярів цілком справними ще не була б зі сторони письменників виконанням усього їхнього обов'язку, а тільки початком виконання. Необхідно, щоб усі твори одразу після надходження в бібліотеку робилися набутиям публіки¹: а для цього потрібно замінити опис книг, що потребує і багато часу, і багато рук, особливими картками при книгах. Що таке бібліотечна картка, про це йдеться в брошурі Кваскова «Библиотечная реформа», і особливо в статті «Дона» (№ 119-й за 1896 р.) «Что значит карточка, приложенная к книге...». За повної байдужості письменників до публічних бібліотек як же мають бути вдячні користувачі цих бібліотек тим письменникам, які добровільно, не очікуючи примусу, забезпечили свої твори або видання вказаними картками... Таких, однак, небагато, і щоб прикладання карток до книг зробити загальним, доведеться, мабуть, завідуючим публічними бібліотеками звернутися до уряду з проханням щодо примусу цих, якщо можна так висловитися, недоруків до того, щоб вони доставляли в публічні бібліотеки екземпляри своїх творів не тільки повними, в цілковитій справності, на міцному папері, переплетеними, а й такими, що мають бібліотечні картки. Виконання одного вже цього для бібліотек, тобто для читачів, принесе величезну користь, а від самих авторів потребує невеликої тільки уваги до загального блага і незначних матеріальних витрат.

Але й доставкою цілком справних екземплярів з надрукованими бібліотечними картками обов'язок авторів щодо публічних бібліотек ще не вичерпується; від них вимагається пожертвування для бібліотек особистою працею, розумовими силами; до мертвого зібрання книг треба закликати з тим, щоб усі ті, хто пише ці книги, оскільки потрібно мати спеціалістів з усіх галузей людського ведення для того, щоб вони могли з всіх предметів керувати користувачами бібліотекою, з тим, щоб усі вищі навчальні заклади стали б факультетами бібліотеки чи музею; і музей став би вищим для середніх і нижчих навчальних закладів та спільним для всіх вищих, і навіть надвищих, позаяк у ньому вчать самі ті, хто навчає у вищих навчальних закладах.

І тепер можна вказати людей тямущих, учених, готових сприяти своїми знаннями, - хоч ця допомога деkimсь, колись надана, - недостатня; для музею потрібна допомога сукупна, всіма і завжди роблювана. На одного з письменників, який уже помер, замітка вказує як на взірць того, що бажано для музею, і ми не можемо не повторити тут, що письменник цей - М.Д. Ладигін, працював у Московському Рум'янцевському музеї постійно, і крім того, що не відмовляв нікому з тих, хто звертався до нього за порадою з предметів, йому відомих, він випишував для себе тільки такі твори, яких не було в музеї, тобто ті, що називаються *desiderata*^{*}.

¹ Див. Федоров Н.Ф. Библиография. Знание популярное, энциклопедическое, мнимое и знание действительное; Екатерининская выставка в Воронежском губернском музее // Дон, 1896, № 122 и 132.

* *Desiderata* (лат. - бажане) - назва розділу картотеки в бібліотеці або музеї, що містить назви бажаних для придбання книг і предметів.

Мало того, він сам, власноручно, зробив те, що в замітці пропонується зробити; він сам написав картки до книг своєї бібліотеки на зразок музейних, з тою, між іншим, різницею, яку накладає любов до установи, котрій він бажав піднести свою бібліотеку і свою працю. Його картки доводять, усупереч думці сучасних економістів, що не сплачена, але добровільна праця має дивовижну перевагу над найманою, платною працею. На жаль, Микола Дмитрович Ладигін недовго жив, а по смерті його бездублетна бібліотека, що складається з одних *desiderata*, надійшла в музей і одразу була відкрита для користування. Тільки такий спосіб складання приватних бібліотек, який треба назвати ладигінським, і має значення, приносить користь не одному укладачу, а й усім.

Останнім часом розмноження книжок набуло надзвичайних розмірів, хоча, а можливо, і тому саме, що не всі ще зробилися такими, що пишуть, не всі ще володіють повнотою засобів вираження; і тому, напевне, збільшуючись кількісно, книги знижуються якісно, або внутрішнє їхнє достоїнство не відповідає кількісному розмноженню, через що бібліотеки в наш час служать, можна сказати, вираженням більшою мірою балакучості меншості й глибокого мовчання, справжньої німоти великої більшості. Багатоговорення і німота припиняться, треба вважати, тільки тоді, коли письменство, або література, буде витвором усіх, і тому стане діловою, а разом з тим і народною, подібно до того, як була народна усна література. Може видатися, що вимога від усіх уміння виражатися письмово - вимога надмірна; але для чого тоді й загальна обов'язкова освіта, якщо неможливо досягти навіть цієї незначної, простої стадії?! Бібліотеки нині не досягли ані зовнішньої, ані внутрішньої повноти і, разом з тим, страждають гіпертрофією, яку відділити від здорової частини неможливо. До розвитку ж цієї хворобливої повноти бібліотекою будь-якого народу називалося повне зібрання книг або творів, створених виразниками народної думки і душі, призначене не для читання тільки або вивчення, а й для огляду, і для шанування. Тому-то книги і зберігалися не в шафах, а за склом, а самі оправи мали метою не лише збереженість книг і не красоту зовнішності, а посилення на автора, для чого на корінці виразними, золотими літерами вибивалося ім'я шанованого автора, котрих хоч було й небагато, але кожний майже мав велику цінність. Ця вказівка доповнювалася ще бюстом творця, виставляти які в бібліотеках, при творах кожного автора, ввійшло у вжиток з часів ще римлян або навіть греків. Твори ж найшанованіших авторів не залишалися закритими в шафах, а виставлялися для огляду в горизонтальних вітринах (на столах за склом), розкритими на особливо цікавих місцях.

Отже, бібліотека була і повинна бути не просто зібранням книг, а пам'яткою, спорудженою предкам, в якій книги суть душі письменників, а бюсти - їхні тіла. Бібліотека основана на глибоко моральних началах; але за нинішнього стану бібліотек, що викликано крайнім розмноженням книг, ця моральна основа затемнюється, позаяк бібліотека перетворюється в звичайне книгоховище з відділенням для читання книг; і щоб відновити початкове значення бібліотек, відновити їх моральний смисл, необхідне влаштування ще третього відділу в бібліотеках - відділу виставочного. З улаштуванням такого відділу бібліотека ділитиметься на три частини: сховище, місце для читання і дослідження та виставку.

Сховище - це слабо освітлене місце, призначене на найменшому просторі розмістити найбільшу кількість книг за умов найбільшої збереженості й можливості їх легко відшукати та вилучити. Таке обладнання сховища і змушує бібліотеки до обов'язку влаштовувати виставки, бо тільки за виставок бібліотеки збережуть початкове, тобто моральне своє значення пам'яток письменників; і календарний порядок таких виставок є єдино природний порядок, тому що тільки при цьому порядку для кожного письменника буде свій день поминання, свій день виставки його творів, його бюста, зображень факсиміле, і взагалі всього, після нього збереженого, для вияснення особистості письменника, його значення, для повного його відновлення.²

Якщо сховище порівняти з могилою, то читання, або, точніше, дослідження, буде виходом з могили, а виставка ніби воскресінням.

Нині виставки - явища вельми рідкісні, зовсім випадкові, вони не визнаються необхідним і священним обов'язком бібліотек. Так, Петербурзька бібліотека, виставивши раз і назавжди невелику частину своїх книжкових багатств, не визнає за рештою, за найбільшою частиною, права виходу на світ на виставку; тобто Петербурзька бібліотека є книга, котра завжди залишається відкритою на одній і тій самій сторінці. Московський Рум'янцевський музей, влаштувавши екатерининську виставку, відмовився від монополії інкунабулів, визнавши право на воскресіння не лише за творами ХУ століття. Воронезький музей, що влаштував виставки коронаційну, екатерининську, виставку релігійних картин, і який пропонує, як ми чули, влаштувати виставки петровську і митрофанівсько-тихонівську, у визнанні за музеями обов'язку виставок замінив перше місце... Щоб стати установами цілком живими, музеям і бібліотекам треба визнати обов'язковість виставок відносно не до деяких тільки, а до всіх авторів-письменників.

Обов'язок таких бібліотек, як Московська чи Петербурзька, лежить не на одних російських авторах. Будь-який народ, що має свою літературу і свою національну бібліотеку, має право на обмін її з іншими народами, що мають літературну і центральну бібліотеки. Будь-який письменник, крім обов'язкового книжкового податку для своїх центральних бібліотек, повинен бути готовий на добровільне або й обов'язкове з боку своєї державної влади пожертвування для всіх народів, що мають згадані умови.

В той час, коли зароджувався союз Росії з Францією, і Франція, напевне, тільки відшукувала способи, якими можна було б виявити свою прихильність до Росії, в цей час виникла думка про обмін з Францією творами літератури взагалі, або хоча б тільки творами наукової літератури. Такий обмін, надаючи можливість взаємного знання, був би найкращим вираженням самого союзу, а разом з тим і закріпив би його. <...> Істинним творцем центральних бібліотек усіх народів може бути лише обов'язок авторський.

Обов'язок має велике, всеохопне значення. Він стосується не одних авторів словесних творів, а вимагає і від усіх художників данини, принесення знімків з

їхніх творів живописних, скульптурних, архітектурних при детальному їх описі, і взагалі потребує від усіх початків їхніх праць, праць їхніх батьків, дідів, пращурів - у вигляді моделей або зразків робіт; обов'язок разом з тим потребує і зображення самих тих, хто трудиться, і тих, хто трудився, - винуватців існування цих творів, тобто за річчю треба показати людину, обличчя; позаяк усе завдання речових зібрань старовини (музеїв) полягає саме у відкритті осіб, котрі їх створили, у творах їхніх творців, і якщо б це відтворення було дійсним, то не було б і питання про смисл і мету життя.

Таким шляхом були б створені не одні центральні музеї, а й музеї місцеві при архівних комісіях і статистичних комітетах.

<...> Тільки за загального сприяння можуть бути влаштовані школи всюди, де є народжені, і музеї - всюди, де є померлі, - в спілці, звичайно, з храмами². Тільки цим шляхом і можна повернути серця синів батькам; а питання про батьків і дітей є найістотніше питання нашого часу, про котре тут, на жаль, доводиться лише мимохідь згадати. Тим часом, говорити про музей і особливо про повсюдне влаштування музеїв-школ, - це й значить говорити про батьків та дітей, тобто про їхнє примирення.

На уряд <...> покладено обов'язок щодо письменників, як батьків <...> вихователів народу <...> збирати, зберігати, робити доступними їхні твори для огляду, шанування, читання і особливо дослідження, яке не може мати іншої мети, як по твору відновити його автора, його внутрішню та зовнішню сутність, тому що за книгами, неживими, мабуть, речами, завжди приховуються живі істоти, які писали їх. <...>

За обов'язком музей перебирає на себе все: і добре, і зле, пшеницю і полю: добре вноситься в музей для його відтворення і поширення в житті; зле ж здається в музей, як вилучуване з життя і вжитку, і зберігається як нагадування про те, чого не має бути; але те й інше служить для відтворення їхніх творців. <...>

Музей не є зібранням лише речей, а зібрання також тих, хто створив ці речі. Благати вчених, щоб вони хоча б раз на місяць відвідували музей для консультацій тими, хто в ньому працює, - це значить принижувати обов'язок; обов'язок має тільки керувати, наказувати, вимагати всього й від усіх. Обов'язок потребує не тільки данини, а й пожертви, готовності жертвувати собою за повернення життя минулому, батькам, тобто потребує готовності пожертвувати собою заради майбутнього й минулого.

Заставка. «Апостол», друкарня М.Сльозки, Львів, 1639.

² Див. Федоров Н.Ф. Предисловіє к сказанію о построснии обыденного храма в Вологде / Чтеніе из Общ. Ист. и Древн. Росс. Т. 166; Вопрос о Каразинской метеорологической станции в Москве // Наука и жизнь. - 1983. - № 44; 1894. - № 15/16.